

राय, सुझाव उपलब्ध गराइदिनु हुन

जलस्रोत सम्बन्धी कानूनलाई संशोधन र एकीकरण गर्न बनेको विधेयक “जलस्रोत (व्यवस्थापन तथा नियमन) विधेयक, २०७७” को मस्यौदामा १५ (पन्ध्र) दिनभित्र यस मन्त्रालयको इमेल info@moewri.gov.np मा राय, सुझाव उपलब्ध गराइदिनु हुन अनुरोध गरिन्छ ।

जलस्रोत सम्बन्धी कानूनलाई संशोधन र एकीकरण गर्न बनेको विधेयक

प्रस्तावना : मानव सभ्यताको अस्तित्व र निरन्तरताको लागि जलस्रोतको दिगो विकास र संरक्षण गर्दै जलवायु परिवर्तनबाट सिर्जना हुने न्यून वा अधिक वर्षा, बाढी, सुख्खा जस्ता विपद्को व्यवस्थापन र सोको प्रभावलाई न्यूनिकरण गर्न, जल एवम् नदी प्रणालीसँग सम्बन्धित जैविक विविधता, जलाधार र पर्यावरणको सुरक्षा गर्न, जलस्रोत उपयोगबाट प्राप्त लाभको न्यायोचित वितरण गरी भावी पुस्ताले समेत सोको प्रयोग गर्न पाउने आधार सुनिश्चित गर्न र जलस्रोतको एकीकृत विकास एवम् व्यवस्थापन र तत्सम्बन्धी आवश्यक व्यवस्था गर्न वाञ्छनीय भएकोले;

सङ्घीय संसदले यो ऐन बनाएको छ ।

परिच्छेद— १

प्रारम्भिक

१. संक्षिप्त नाम र प्रारम्भ : (१) यो ऐनको नाम “जलस्रोत (व्यवस्थापन तथा नियमन) ऐन, २०७७” रहेको छ ।

(२) यो ऐन तुरुन्त प्रारम्भ हुनेछ ।

२. परिभाषा : विषय वा प्रसङ्गले अर्को अर्थ नलागेमा यस ऐनमा,-

(क) “अनुमतिपत्र” भन्नाले जलस्रोत उपयोगको लागि कुनै आयोजनाको विकास र सञ्चालन गर्न दिइने अनुमति सम्झनु पर्छ ।

(ख) “आयोग” भन्नाले जल तथा ऊर्जा आयोग सम्झनु पर्छ ।

(ग) “आयोजना” भन्नाले जलस्रोतको उपयोग, संरक्षण र विकासको लागि सञ्चालन हुने कुनै आयोजना, कार्यक्रम वा संरचना सम्झनु पर्छ ।

(घ) “क्षेत्रगत गुरुयोजना” भन्नाले जलस्रोतको उपलब्धता, सोको बहुपक्षीय एवम् बहुआयामिक उपयोग, जोखिम र लाभ-लागतको विश्लेषण गरी दफा १५ मा उल्लिखित क्षेत्रका लागि अलगअलग रूपमा तयार गरिने विस्तृत योजना सम्झनु पर्छ ।

(ङ) “जल उत्पन्न विपद्” भन्नाले बाढी, पहिरो, डुबान, कटान वा हिमताल विष्फोटको कारण उत्पन्न वा सिर्जना हुने संकट सम्झनु पर्छ ।

(च) “जलस्रोत” भन्नाले नदी, खोला, खहरे, ताल, दह, नहर, कुलो, तलाउ, पोखरी, जलाशय, सीमसार, भू-सतह, भूमिगत, वर्षात वा वरफिलो अवस्थामा रहेको पानी सम्झनु पर्छ र सो शब्दले पानीको सबै प्रकारको मुहान वा स्रोतलाई समेत जनाउँछ ।

- (छ) “जलस्रोत उपयोगको सहमति” भन्नाले जलस्रोत उपयोग र विकास गर्न जलस्रोतको उपलब्धता, आवश्यक पर्ने पानीको परिमाण र प्रयोजन समेत उल्लेख गरी प्रदान गरिने सहमति सम्झनु पर्छ ।
- (ज) “पर्यावरण” भन्नाले जलस्रोत, जलाधार क्षेत्र, नदी प्रणाली, त्यहाँ आश्रित जलचर एवम् जीव र तिनीहरूबीचको परस्परको अनुन्याश्रित सम्बन्ध सम्झनु पर्छ ।
- (झ) “जलाधार क्षेत्र” भन्नाले भू-सतह, भूमिगत वर्षात वा वफिलो वा सबै प्रकारको जलस्रोत प्रवाहित हुने निश्चित भौगोलिक क्षेत्र सम्झनु पर्छ ।
- (ञ) “जलस्रोतको लाभदायी उपयोग” भन्नाले उपलब्ध स्रोत साधन र प्रविधिको प्रयोग गरी लाभ-लागतको विश्लेषणको आधारमा अधिकतम लाभ प्राप्त गर्न उत्तम तरिकाले जलस्रोतको उपयोग गर्ने प्रक्रिया सम्झनु पर्छ ।
- (ट) “तोकिएको” वा तोकिए बमोजिम” भन्नाले यो ऐन अन्तर्गत बनेको नियममा तोकिएको वा तोकिए बमोजिम सम्झनुपर्छ ।
- (ठ) “पुनर्भरण” भन्नाले भूमिगत जलस्रोतको प्राकृतिक तहलाई यथास्थितिमा कायम राख्नको लागि भू-सतहबाट वर्षातको पानी बिना अवरोध जमिन मुनि पठाउने कार्य सम्झनु पर्छ ।
- (ड) “बाँध” भन्नाले जलस्रोत उपयोगको लागि नदी वा खोलामा भौतिक संरचना निर्माण गरी पानीको परिमाण वा सतह वृद्धि गर्न निर्मित संरचना सम्झनु पर्छ ।
- (ढ) “मन्त्रालय” भन्नाले ऊर्जा, जलस्रोत तथा सिँचाइ मन्त्रालय सम्झनु पर्छ ।
- (ण) “नदीतल” भन्नाले नदी बगर तथा नदी आसपासको जमिन सम्झनु पर्छ ।
- (त) “नदी बेसिन” भन्नाले कुनै प्रमुख नदी, त्यसको सहायक नदी, सोसँग आबद्ध भूमिगत जलस्रोत, वर्षात वा वरफिलो अवस्था वा जुनसुकै स्वरूपमा रहेको जलस्रोत सोही नदी वा त्यसको सहायक नदीमा प्रवाहित हुने निश्चित क्षेत्र सम्झनुपर्छ ।
- (थ) “स्थानीय तह” भन्नाले गाउँपालिका, नगरपालिका, उपमहानगरपालिका र महानगरपालिका सम्झनु पर्छ ।
- (द) “संरचना” भन्नाले जलस्रोतको उपयोग वा व्यवस्थापन गर्न निर्मित बाँध, जलाशय, जलमार्ग, सुरङ्ग, नहर, विद्युत गृह वा सोही प्रकृतिको अन्य संरचना सम्झनु पर्छ र सो शब्दले त्यस्तो संरचनाले चर्चेको जग्गा र सोमा जडित मेशिनरी एवम् उपकरणलाई समेत जनाउँछ ।

परिच्छेद - २

जलस्रोतको स्वामित्व र अधिकार

३. जलस्रोतको स्वामित्व : नेपालमा रहेको जलस्रोतको स्वामित्व र अधिकार नेपाल राज्यमा निहित रहनेछ।
४. जलस्रोतको अधिकार : (१) प्रत्येक व्यक्तिलाई बिना भेदभाव खानेपानी र घरेलु उपयोगको लागि सुरक्षित र उपयुक्त परिमाणमा जलस्रोत प्राप्त गर्ने अधिकार हुनेछ।
- (२) प्रचलित कानून बमोजिम निजी क्षेत्रलाई खानेपानी सेवा प्रदान गर्ने अनुमतिपत्र दिइएको अवस्थामा पनि उपदफा (१) बमोजिम खानेपानी उपलब्ध गराउने दायित्व राज्यको हुनेछ।
५. जलस्रोत उपयोग र विकास गर्ने अधिकार : (१) यस ऐन तथा प्रचलित कानून बमोजिम आफ्नो अधिकार अन्तर्गत जलस्रोत उपयोग तथा विकास गर्ने अधिकार नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार तथा स्थानीय तहमा रहनेछ।
- (२) उपदफा (१) बमोजिम जलस्रोत उपयोग र विकास गर्दा सोको उचित व्यवस्थापन, लाभदायी उपयोग, दिगो विकास र संरक्षण सम्बन्धी आवश्यक कार्य समेत गर्नु पर्नेछ।

परिच्छेद - ३

जलस्रोत व्यवस्थापनका सिद्धान्त

६. साझा स्रोत र सम्पदा : (१) जलस्रोत नेपाल र नेपालीको साझा स्रोत र सम्पदाको रूपमा रहनेछ।
- (२) जलस्रोतको उचित व्यवस्थापन, संरक्षण, संवर्द्धन र सुरक्षा गरी वर्तमान तथा भावी दुवै पुस्ताले यसको उपयोग गर्न पाउने व्यवस्था मिलाउने दायित्व नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार, स्थानीय तह र जलस्रोतको उपयोग गर्ने सबैको हुनेछ।
७. नदी र नदी प्रणालीको संरक्षण : (१) नदी, नदी प्रणाली र सोसँग सम्बन्धित पर्यावरणको दिगो संरक्षण गर्ने दायित्व तथा जिम्मेवारी नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार तथा स्थानीय तहको हुनेछ।
- (२) प्रत्येक नदी तथा नदी प्रणालीमा अविरल रूपमा स्वच्छ पानी प्रवाहको लागि आवश्यक र उपयुक्त उपाय लागू गर्नुपर्नेछ।
- (३) नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार तथा स्थानीय तहले एकल वा संयुक्त रूपमा नदीमा आधारित सभ्यताको संरक्षण र प्रवर्द्धन सम्बन्धी आवश्यक कार्य गर्नुपर्नेछ।
- (४) नदी तथा नदी प्रणालीको संरक्षण सम्बन्धी अन्य व्यवस्था तोकिए बमोजिम हुनेछ।

८. पर्यावरणको संरक्षण : नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार वा स्थानीय तहले पर्यावरणको संरक्षण र संवर्द्धन गरी सोको दिगो व्यवस्थापनका लागि देहायका कार्य गर्नुपर्नेछ :-

- (क) जलस्रोतको प्रकृतिक बहावलाई कुनै पनि तरिकाले प्रभावित नगर्ने वा हुन नदिने,
- (ख) नदीतल तथा नदी किनाराको संरक्षण र सदुपयोग गर्ने र गैह्र कानुनीरूपमा हस्तक्षेप गर्ने कार्यलाई निरुत्साहन गर्ने,
- (ग) नदी तथा नदीतल क्षेत्रबाट बालुवा, ढुङ्गा, गिटी झिक्ने कार्यलाई नियमित र व्यवस्थित गर्ने,
- (घ) पर्यावरणलाई कुनै पनि प्रकारले प्रदूषित वा फोहोर वा दुरुपयोग हुन नदिने।

९. जमिन र जलस्रोत उपयोगको अनुपात : (१) सिँचाइ र कृषिको लागि जमिन र जलस्रोत उपयोगको अनुपात निर्धारण गर्दा जमिनको प्रकृति, बालीको प्रकार र उपलब्ध जलस्रोतको परिमाणलाई आधार मानी गर्नुपर्नेछ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम जमिन र जलस्रोत उपयोगको अनुपात निर्धारण गर्दा सामाजिक र पर्यावरणीय मूल्य समेत अभिवृद्धि हुने गरी गर्नु पर्नेछ।

१०. समुदायमा आधारित जलस्रोत व्यवस्थापन : देहाय बमोजिम जलस्रोतको लाभदायी उपयोग र उचित व्यवस्थापन गर्दा स्थानीय समुदायको सहभागिता, परम्परागत ज्ञान र सीपको प्रयोग सुनिश्चित गर्नुपर्नेछ :-

- (क) आकाशे पानीको सङ्कलन र प्रयोग,
- (ख) जलाधार तथा पर्यावरण संरक्षण,
- (ग) भू-सतह तथा भूमिगत जलस्रोतका मुहानको उचित संरक्षण र व्यवस्थापन,
- (घ) सहभागितामूलक सिँचाइ प्रणालीको विकास र सञ्चालन,
- (ङ) तोकिए बमोजिम अन्य कार्य ।

परिच्छेद — ४

नदी बेसिन योजना तथा नदी व्यवस्थापन

११. नदी बेसिन योजना : (१) नेपाल सरकारले नदी तथा नदी बेसिनमा उपलब्ध जलस्रोतको उचित व्यवस्थापन र लाभदायी उपयोगको लागि नदी बेसिन योजना तयार गरी लागू गर्न सक्नेछ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम नदी बेसिन योजना तयार गर्दा देहायका विषयहरू समावेश गर्नु पर्नेछ :-

- (क) जलस्रोत उपयोग र बाँडफाँट सम्बन्धी आधारभूत सिद्धान्त,
 - (ख) जलस्रोत उपयोग गरी हाल सञ्चालनमा रहेका तथा प्रस्तावित आयोजना वा पूर्वाधार,
 - (ग) जलवायु परिवर्तन र जल उत्पन्न विपद्का कारण सिर्जना हुनसक्ने समस्याको व्यवस्थापनका लागि अवलम्बन गरिने आवश्यक उपाय।
 - (घ) सम्बन्धित क्षेत्रमा रहेका बासिन्दा र समुदायले हाल उपयोग गरिरहेको र भविष्यमा आवश्यक पर्नसक्ने पानीको परिमाण,
 - (ङ) सम्बन्धित नदी बेसिनमा उपलब्ध जलस्रोत र सोको दिगो तथा लाभदायी उपयोग।
- (३) नदी बेसिन योजना सम्बन्धी अन्य व्यवस्था तोकिए बमोजिम हुनेछ।

१२. क्षेत्रगत गुरुयोजना : (१) नेपाल सरकारले आयोगको सिफारिसमा प्रत्येक नदी बेसिनमा उपलब्ध जलस्रोतको उचित व्यवस्थापन र लाभदायी उपयोगको लागि क्षेत्रगत गुरुयोजना तयार गरी लागू गर्न सक्नेछ :-

(२) उपदफा (१) बमोजिम क्षेत्रगत गुरुयोजना तयार गर्दा देहायका विषय समावेश गर्नु पर्नेछ :-

- (क) नदी बेसिनमा उपलब्ध जलस्रोत र त्यसको उपयोगबाट प्राप्त हुने लाभ- लागत र जोखिमको विश्लेषण,
- (ख) प्राविधिक तथा आर्थिक विश्लेषण,
- (ग) प्रभावित व्यक्ति एवम् परिवारको व्यवस्थापन,
- (घ) विभिन्न प्रयोजनको लागि जलस्रोतको उपयोग,
- (ङ) सामाजिक एवम् वातावरणीय प्रभाव न्यूनिकरण र व्यवस्थापन,
- (च) तोकिए बमोजिम अन्य विषय।

(३) उपदफा (१) बमोजिम गुरुयोजना तयार गर्ने सम्बन्धी अन्य व्यवस्था तोकिए बमोजिम हुनेछ।

१३. नदीको वर्गीकरण : (१) जलस्रोतको उचित व्यवस्थापन र लाभदायी उपयोगको लागि नेपालमा अवस्थित नदी तथा खोलालाई तोकिए बमोजिम वर्गीकरण गरिनेछ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम वर्गीकृत नदी तथा खोलाको संरक्षण, संवर्द्धन र सुरक्षा गर्ने दायित्व तथा जिम्मेवारी आफ्नो अधिकार अन्तर्गत रही नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार तथा स्थानीय तहको हुनेछ ।

(३) नदी वर्गीकरण सम्बन्धी अन्य व्यवस्था तोकिए बमोजिम हुनेछ ।

१४. जलस्रोतको अन्तर बेसिन स्थानान्तरण : (१) एक नदीमा रहेको जलस्रोत अर्को नदीमा स्थानान्तरण गर्दा आर्थिक, सामाजिक र वातावरणीय दृष्टिकोणबाट समेत अधिकतम लाभ प्राप्त हुने भएमा जलस्रोतको अन्तर बेसिन स्थानान्तरण गर्न सकिनेछ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम जलस्रोतको अन्तर बेसिन स्थानान्तरणबाट प्राप्त हुने लाभको हिस्सा सम्बन्धित स्थानीय तहलाई समेत उपलब्ध गराउनु पर्नेछ ।

(३) उपदफा (२) जलस्रोतको अन्तर बेसिन स्थानान्तरण र लाभ बाँडफाँट सम्बन्धी व्यवस्था तोकिए बमोजिम हुनेछ ।

परिच्छेद — ५

जलस्रोत उपयोगको अग्राधिकार, सहमति तथा अनुमतिपत्र

१५. जलस्रोत उपयोगको अग्राधिकार : (१) जल पर्यावरण तथा जैविक विविधता संरक्षण समेतलाई दृष्टिगत गरी जलस्रोत उपयोगको अग्राधिकार क्रम साधारणतया देहाय बमोजिम हुनेछ :-

- (क) खानेपानी र घरेलु उपयोग,
- (ख) पशुपालन तथा मत्स्यपालन
- (ग) सिँचाइ,
- (घ) जलविद्युत,
- (ङ) खानी तथा औद्योगिक उपयोग,
- (च) जल यातायात,
- (छ) धार्मिक, सांस्कृतिक तथा वातावरण संरक्षण,
- (ज) आमोद-प्रमोद तथा पर्यटन,
- (झ) तोकिए बमोजिम अन्य उपयोग ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम जलस्रोत उपयोगको अग्राधिकार क्रम सम्बन्धी अन्य व्यवस्था तोकिए बमोजिम हुनेछ ।

१६. जलस्रोत उपयोगको सहमति : (१) यस ऐन तथा अन्य प्रचलित कानून बमोजिम जलस्रोत उपयोग गरी कुनै आयोजनाको विकास तथा सञ्चालन गर्न आयोगबाट जलस्रोत उपयोगको सहमति लिनुपर्नेछ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम जलस्रोत उपयोगको सहमति प्राप्त गर्न देहाय बमोजिमका विवरण तथा कागजात संलग्न गरी आयोग समक्ष पठाउनु पर्नेछ:-

- (क) आयोजनाको संक्षिप्त विवरण,
- (ख) आयोजना निर्माण वा कार्यान्वयन हुने स्थान,
- (ग) जलस्रोतको औसत मासिक बहाव, परिमाण तालिका र उपयोगको प्रयोजन,
- (घ) आयोजना कार्यान्वयन गर्दा माथिल्लो र तल्लो क्षेत्रको जलस्रोत उपयोगमा प्रभाव पर्ने भए त्यसको विवरण,
- (ङ) तोकिए बमोजिम अन्य विवरण।

(३) उपदफा (२) बमोजिम प्राप्त अनुरोधको आधारमा आवश्यक अध्ययन गरी आयोगले जलस्रोत उपयोगको सहमति दिनेछ।

(४) जलस्रोत उपयोगको सहमति सम्बन्धी अन्य व्यवस्था तोकिए बमोजिम हुनेछ।

१७. अग्राधिकार क्रम र परिमाणमा हेरफेर गर्न सकिने : दफा १५ वा १६ मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भएतापनि सुख्खा, खडेरी, जलवायु परिवर्तन वा अन्य कुनै प्राकृतिक कारणले जलस्रोतको उपलब्ध परिमाणमा कमी आएमा सोही अनुपातमा जलस्रोत उपयोगको अग्राधिकार क्रम वा उपयोग गर्न दिइएको अनुमति वा सहमति बमोजिमको जलस्रोतको परिमाणमा समन्यायिक आधारमा संशोधन वा हेरफेर गर्न सकिनेछ।

तर सम्भव भएसम्म गार्हस्थ्य प्रयोजनको लागि उपयोग गर्न दिइएको जलस्रोतको परिमाणमा हेरफेर वा संशोधन गरिने छैन।

१८. अनुमतिपत्र सम्बन्धी व्यवस्था : (१) यो ऐन बमोजिम अनुमतिपत्र प्राप्त नगरी कसैले पनि जलस्रोतको उपयोग, विकास तथा जलस्रोत सम्बन्धी अन्य कुनै काम गर्न वा गराउन हुँदैन।

(२) जलस्रोतको उपयोग गर्न चाहने सङ्गठित संस्थाले अनुमतिपत्र प्राप्त गर्न अनुमतिपत्र प्रदान गर्ने अधिकारी समक्ष निवेदन दिनु पर्नेछ।

तर नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार वा स्थानीय तहले जलस्रोतको उपयोग गर्दा अनुमतिपत्र आवश्यक पर्ने छैन।

(३) उपदफा (२) बमोजिम निवेदन गर्न आवश्यक पर्ने पुँजी, प्राविधिक तथा व्यावसायिक क्षमता, अनुभव, निवेदनको ढाँचा, अनुमतिपत्र दस्तुर, आवश्यक कागजात, विवरण तथा अन्य व्यवस्था तोकिए बमोजिम हुनेछ ।

(४) उपदफा (१) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि देहायको प्रयोजनको लागि जलस्रोतको उपयोग गर्न यो ऐन बमोजिम अनुमतिपत्र आवश्यक पर्ने छैनः

- (क) निजी जलस्रोतको उपयोग,
- (ख) सामुहिक खानेपानी,
- (ग) घरेलु उद्योगको रूपमा पानीघट्ट वा पानी चक्की सञ्चालन,
- (घ) व्यक्तिगत आवागमनको लागि स्थानीयस्तरमा ढुङ्गा सञ्चालन,
- (ङ) तोकिए बमोजिम अन्य उपयोग ।

स्पष्टिकरण: उपदफा (४) को खण्ड (क) को प्रयोजनको लागि “निजी जलस्रोत” भन्नाले कुनै व्यक्तिले नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार वा स्थानीय तहलाई मालपोत वा भूमिकर तिरेको जमीनमा रहेको निजको हक भोगको ताल, दह, पोखरी, जलाशय वा प्राकृतिक अवस्थामा रहेको पानीको मूल समेत सम्झनु पर्छ ।

(५) उपदफा (४) मा खण्ड (ख), (ग) र (ङ) मा उल्लिखित प्रयोजनको लागि जलस्रोतको उपयोग गर्नु अघि स्थानीय तहलाई तोकिए बमोजिम जानकारी दिनुपर्नेछ ।

१९. अनुमतिपत्र प्रदान गर्ने अधिकार : (१) जलस्रोत उपयोगको लागि तोकिएको अवधिको लागि अनुमतिपत्र प्रदान गर्ने अधिकार देहाय बमोजिम हुनेछ :-

(क) अनुमतिपत्र प्रदान गर्ने मन्त्रालयको सचिवको अधिकार :-

(अ) भूमिगत जलस्रोत उपयोग, `

तर घरायसी वा व्यक्तिगत प्रयोजनको लागि भूमिगत जलस्रोत उपयोग गर्न अनुमतिपत्र आवश्यक पर्ने छैन ।

(आ) खानी तथा औद्योगिक उपयोग,

(इ) पानीजहाज सञ्चालन ।

(ख) अनुमतिपत्र प्रदान गर्ने प्रदेश सरकारको अधिकार :-

(अ) पशुपालन तथा मत्स्यपालन,

(आ) आमोद प्रमोद तथा पर्यटन ।

(ग) अनुमतिपत्र प्रदान गर्ने स्थानीय तहको अधिकार :-

(अ) घरेलु उपयोग,

(आ) जलयातायात (पानी जहाज सञ्चालन बाहेक) ।

(२) प्रदेश सरकार तथा स्थानीय तहले आफ्नो अधिकार बमोजिम अनुमतिपत्र प्रदान गर्नु अघि जलस्रोत र आयोजना क्षेत्र दोहोरो नपर्ने कुरा सुनिश्चित गर्न मन्त्रालयसँग आवश्यक समन्वय र परामर्श गर्नु पर्नेछ ।

(३) अनुमतिपत्र दिने सम्बन्धी अन्य व्यवस्था उपदफा (१) को खण्ड (ख) को हकमा प्रदेश कानून र (ग) को हकमा स्थानीय तहको कानून बमोजिम हुनेछ ।

(४) उपदफा (३) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि प्रदेश र स्थानीय तहको कानून नबनेसम्मका लागि मन्त्रालयको सचिवले यस दफा बमोजिमको अधिकार प्रयोग गर्न सक्नेछ ।

२०. अनुमतिपत्र खारेज गर्न सक्ने : (१) अनुमतिपत्र प्राप्त संस्थाले यो ऐन वा यस ऐन अन्तर्गत बनेको नियम विपरीत कुनै काम गरेमा वा अनुमतिपत्रमा उल्लिखित अवधिभित्र आयोजना सम्पन्न नगरेमा अनुमतिपत्र प्रदान गर्ने अधिकारीले अवधि तोकी त्यस्तो काममा आवश्यक सुधार गर्न सम्बन्धित अनुमतिपत्र प्राप्त संस्थालाई लिखित आदेश दिन सक्नेछ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम दिएको आदेश पश्चात पनि कार्यमा सुधार नभइ देहायको अवस्था विद्यमान भएमा अनुमतिपत्र प्रदान गर्ने अधिकारीले जुनसुकै बखत अनुमतिपत्र खारेज गर्न सक्नेछ :-

(क) अनुमतिपत्र प्राप्त संस्थाले यो ऐन, यस ऐन अन्तर्गत बनेको नियम वा प्रचलित कानून बमोजिम सम्पन्न गर्नुपर्ने कार्य समयमा सम्पन्न नगरेमा,

(ख) अनुमतिपत्रमा उल्लिखित शर्त उल्लङ्घन गरेमा,

(ग) अनुमतिपत्र प्राप्त संस्थाको आर्थिक हैसियत वा अवस्था नाजुक भई अनुमतिपत्रमा उल्लेख भए बमोजिमको कार्य पूर्ण र प्रभावकारी रूपमा सम्पन्न गर्न नसक्ने विश्वस्त आधार र प्रमाण भएमा, वा

(घ) उपदफा (१) बमोजिम तोकिएको अवधिभित्र त्यस्तो आदेशको पालना नगरेमा ।

(३) उपदफा (२) बमोजिम अनुमतिपत्र खारेज गर्नु अघि अनुमतिपत्र प्राप्त संस्थालाई आफ्नो सफाई पेश गर्न मनासिब मौका दिनु पर्नेछ ।

(४) उपदफा (३) बमोजिम प्राप्त सफाई समेतलाई विचार गरी अनुमतिपत्र खारेज गर्नुपर्ने स्पष्ट र बस्तुनिष्ठ आधार देखिएमा अनुमतिपत्र प्रदान गर्ने अधिकारीले त्यस्तो अनुमतिपत्र खारेज गर्न सक्नेछ ।

(५) उपदफा (४) बमोजिम अनुमतिपत्र खारेज गरिएमा त्यसरी खारेज गर्नु पर्नाको आधार र कारण समेत खुलाइ सोको लिखित जानकारी सम्बन्धित पक्षलाई दिनुपर्नेछ

२१. प्रचलित कानून बमोजिम हुने : दफा १८ मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि जलविद्युत तथा खानेपानीको लागि जलस्रोत उपयोगको अनुमतिपत्र सम्बन्धमा प्रचलित कानून बमोजिम हुनेछ ।

परिच्छेद — ६

भूमिगत जलस्रोत

२२. भूमिगत जलस्रोतको उपयोग र संरक्षण : (१) भूमिगत जलस्रोतको उपयोग, संरक्षण र व्यवस्थापनको लागि देहाय बमोजिमका कार्यहरू गर्नु पर्नेछ :-

- (क) भूमिगत तहमा रहेको जलस्रोतको गुणस्तर परीक्षण गर्ने वा गराउने,
- (ख) दफा २४ को उपदफा (१) बमोजिम रोक लगाएको खास ठाउँ वा क्षेत्रमा भूमिगत जलस्रोत उपयोग गर्न अनुमतिपत्र नदिने,
- (ग) जलस्रोतको पुनर्भरण गर्नु पर्ने भनी पहिचान गरिएका क्षेत्रमा सिमेन्ट वा कङ्क्रीटको प्रयोगलाई निरुत्साहन गर्ने र त्यस्तो क्षेत्रमा हानिकारक र रसायनिक पदार्थ निष्कासन गर्न निषेध गर्ने,
- (ङ) जलस्रोतको पुनर्भरण गर्नुपर्ने भनी पहिचान गरिएका क्षेत्रमा सम्बन्धित निकायसँग आवश्यक समन्वय गरी ढलान वा कालोपत्रे सडक वा त्यसै प्रकृतिका संरचनाको निर्माण गर्न निरुत्साहन गर्ने,
- (च) भूमिगत जलस्रोतको संरक्षण र सञ्चयको पुनर्भरण सम्बन्धी योजना तयार गरी लागू गर्ने वा गराउने।

(२) प्रत्येक स्थानीय तहले आफ्नो क्षेत्रभित्र उपयोग भएको भूमिगत जलस्रोतको विवरण तथा तथ्याङ्क सङ्कलन गरी समय समयमा अद्यावधिक समेत गर्नुपर्नेछ ।

(३) भूमिगत जलस्रोतको संरक्षण र व्यवस्थापन सम्बन्धी अन्य व्यवस्था तोकिए बमोजिम हुनेछ ।

२३. भूमिगत तहमा पानीको सतह कायम राख्ने : (१) सुख्खा वा भावर क्षेत्र वा भूमिगत तहमा पानीको सतह घटिरहेको अन्य कुनै क्षेत्रमा समेत पानीको सतह कायम राख्न वर्षातको पानी जमिन मुनि पुनर्भरण गर्ने व्यवस्था गर्नु पर्नेछ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम भूमिगत सतहमा वर्षातको पानी पुनर्भरण गर्ने सम्बन्धी व्यवस्था तोकिए बमोजिम हुनेछ ।

२४. भूमिगत जलस्रोत उपयोगमा रोक लगाउन सक्ने : (१) यो ऐनमा अन्यत्र जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि देहायको अवस्थामा नेपाल सरकारले नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशन गरी कुनै खास ठाउँ वा क्षेत्रमा भूमिगत जलस्रोतको उपयोग गर्ने कार्यलाई पूर्ण वा आंशिकरूपमा रोक लगाउन सक्नेछ :-

(क) भूमिगत जलस्रोतको सतह वा सोको परिमाण वा गुणस्तरमा हास आएमा वा सोको कारण भू-सतहमा जलस्रोतको उपलब्धतामा घटी वा कमी भएमा,

(ख) भूमिगत जलस्रोतको अत्यधिक उपयोगको कारण पानीको सतह घट्न गइ त्यस क्षेत्रमा जोखिम उत्पन्न भएमा वा हुनसक्ने सम्भावना भएमा,

(ग) भूमिगत जलस्रोतको अत्यधिक उपयोगबाट भूमिगत तहमा पानीको सञ्चितिमा कमी आएमा वा सञ्चित रहनुपर्ने सतह घट्न गएमा,

(घ) भूमिगत जलस्रोतको अत्यधिक उपयोगको कारण वातावरणमा उल्लेखनीय प्रतिकूल प्रभाव परेमा,

(ङ) भूमिगत जलस्रोतको उपयोगको कारण आसपासको सिमसार क्षेत्र सुख्खा भई जलचर संरक्षणमा प्रतिकूल असर परेमा वा असर पर्न सक्ने अवस्था भएमा ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम भूमिगत जलस्रोतको उपयोग गर्न रोक लगाएमा सो प्रयोजनको लागि त्यस्तो क्षेत्रमा भूमिगत जलस्रोत उपयोग गर्न दिइएको अनुमतिपत्र रद्द हुनेछ ।

परिच्छेद—७

बाँध तथा अन्य संरचनाको सुरक्षा

२५. बाँधको सुरक्षा : (१) बाँधको सुरक्षा गर्ने जिम्मेवारी सम्बन्धित बाँध निर्माण तथा सञ्चालन गर्न अनुमतिपत्र प्राप्त निकाय वा संस्थाको हुनेछ ।

(२) बाँधको निर्माण तथा सञ्चालन गर्दा सोको सुरक्षाको लागि देहायका उपयाहरु अवलम्बन गर्नुपर्नेछः

- (क) मानिसको जीउधन, सम्पति र वातावरणको उचित सुरक्षाको लागि बाँधमा हुने क्षति वा दुर्घटनाबाट उत्पन्न हुनसक्ने सम्भावित परिणामको विषयमा आवश्यक जानकारी तथा सूचना दिने,
- (ख) बाँधको सुरक्षित तरिकाले डिजाईन, निर्माण, सञ्चालन र पुनर्स्थापना गर्ने पक्षलाई प्रभाव पार्न सक्ने कुनै पनि प्रकारको प्राकृतिक वा अन्य जोखिम, अनावश्यक शर्त वा अनुपयुक्त तरिका भए सोको पहिचान गर्ने,
- (ग) बाँध र सोसँग सम्बन्धित संरचनाको डिजाईन, निर्माण, सञ्चालन र पुनर्स्थापना सम्बन्धमा अवलम्बन गर्नुपर्ने आवश्यक र उपयुक्त शर्तको पालना तथा पूरा भएको सुनिश्चित गर्ने,
- (घ) बाँधको दुर्घटनाबाट उत्पन्न हुनसक्ने परिणाम र सोको सम्बोधन लागि अवलम्बन गरिने नीति, प्रक्रिया र जिम्मेवारी बाँधको सुरक्षा व्यवस्थापन प्रणालीमा स्पष्टरूपमा उल्लेख गर्ने,
- (ङ) बाँधमा रहेको पानीको आपतकालिन निकास वा बाँधको सुरक्षाको लागि कुनै कार्य गर्दा उत्पन्न हुनसक्ने कुनै घटना वा बाँधको दुर्घटना रोकथाम वा संरक्षणको कार्य गर्दा त्यसबाट हुने क्षतिको न्यूनीकरणका लागि आवश्यक र उपयुक्त सबै उपाय अवलम्बन गर्ने,
- (च) बाँध निर्माण तथा सञ्चालनको अवधिभर प्रत्येक तहमा यथोचित तत्परता अवलम्बन गर्ने ।

(२) बाँधको सुरक्षा तथा व्यवस्थापन र बाँध दुर्घटना वापत दिनुपर्ने क्षतिपूर्ति सम्बन्धी व्यवस्था तोकिए बमोजिम हुनेछ ।

२६. संरचनाको सुरक्षा : (१) जलस्रोतको उपयोगसँग सम्बन्धित आयोजना र सो सम्बन्धी संरचनाको सुरक्षा गर्ने प्राथमिक जिम्मेवारी र दायित्व अनुमतिपत्र प्राप्त संस्थाको हुनेछ ।

(२) अनुमतिपत्र प्राप्त संस्थाबाट आयोजना र सो सम्बन्धी संरचनाको विशेष सुरक्षाको लागि लिखित अनुरोध भई आएमा नेपाल सरकार तथा प्रदेश सरकारले विशेष सुरक्षाको व्यवस्था गर्नु पर्नेछ ।

(३) उपदफा (२) बमोजिम अनुमतिपत्र प्राप्त संस्थाको अनुरोधमा विशेष सुरक्षा व्यवस्था गरिएकोमा सोको लागि लाग्ने सम्पूर्ण खर्च सम्बन्धित अनुमतिपत्र प्राप्त संस्थाले व्यहोर्नु पर्नेछ ।

परिच्छेद—८

जलस्रोत तथा जलचरको सुरक्षा र संरक्षण

२७. जलस्रोतको सुरक्षा : (१) सुख्खा, खडेरी वा जलस्रोतको अभाव हुने अन्य अवस्थामा जलस्रोतको सुरक्षा सम्बन्धी देहायका उपाय लागू गर्नुपर्नेछ :-

- (क) कृषि वन प्रणालीको विकास,
- (ख) जलस्रोतको समन्यायिक प्रयोग,
- (ग) जलस्रोतको अनावश्यक प्रयोग वा दुरुपयोग रोकथाम,
- (घ) डिप स्पिङ्गल तथा सामुहिक सिँचाइ प्रणाली र पानी बचत गर्ने प्रविधिको विकास एवम् प्रयोग,
- (ङ) बालीको प्रकृति अनुसार पानीको व्यवस्थापन,
- (च) न्यून वा घटी पानी उपलब्ध हुने अवस्थामा पनि खेती गर्न सकिने बाली र बाली प्रणालीको विकास,
- (छ) भूमिगत जलस्रोतको पुनर्भरण गर्न सहयोगी हुने संरचनाको विकास,
- (ज) माटो तथा पानीको संरक्षण र बचत ।
- (२) जलस्रोतको सुरक्षा सम्बन्धी अन्य व्यवस्था तोकिए बमोजिम हुनेछ ।

२८. जलस्रोत संरक्षण : (१) जलस्रोतको संरक्षणको लागि देहाय बमोजिमका कार्यहरू गर्नुपर्नेछ :-

- (क) प्रत्येक नदीमा अविरलरूपमा स्वच्छ पानी प्रवाह हुने व्यवस्था गर्ने र नदी तथा खोलाको प्राकृतिक र स्वभाविक प्रवाहलाई अवरोध हुन नदिने उपाय लागू गर्ने,
- (ख) नदी वा खोलाको बगर र किनारलाई स्वच्छ र सफा राख्न आवश्यक र उपयुक्त उपाय अवलम्बन गर्ने,
- (ग) नदी, तालतलैया वा पोखरीको बहाव क्षेत्रमा कुनै पनि प्रकारले हस्तक्षेप हुन नदिने,
- (घ) नदी, तालतलैया, पोखरी वा जलाधार क्षेत्रको जग्गामा घर टहरा वा त्यस्तै संरचना निर्माण र बसोवास गर्न निषेध गर्ने,

(ड) पहिरो वा अन्य त्यस्तै प्राकृतिको कारणले नदी वा खोला थुनिएर पानीको बहाव रोकिइ उत्पन्न हुनसक्ने कृत्रिम तलाउबाट पानी निकासको लागि आवश्यक व्यवस्था गर्ने,

(च) नदी, खोला, खहरे, वर्षात् वा बाढीको पानी प्रवाहलाई कुनै पनि प्रकारले अवरोध वा हस्तक्षेप हुन नदिने ।

(३) नदी, तालतलैया, सीमसार, पर्यावरण वा जलाधारको संरक्षण सम्बन्धी अन्य व्यवस्था तोकिए बमोजिम हुनेछ ।

२९. आकाशे पानीको सङ्कलन तथा प्रयोग : (१) शहरी तथा ग्रामीण क्षेत्रमा पानीको आवश्यकता पूर्ति गर्न आकाशे पानीको सङ्कलन विधि र प्रयोगलाई प्रवर्द्धन गर्नुपर्नेछ ।

(२) आकाशे पानीको सङ्कलन र प्रयोग सम्बन्धी अन्य व्यवस्था तोकिए बमोजिम हुनेछ ।

३०. जलचरलाई समात्र वा मार्न वा पक्राउन गर्न स्वीकृति लिनुपर्ने : (१) निजी जलस्रोत बाहेकको जलस्रोतमा रहेका जलचर समात्र वा मार्न वा पक्राउ गर्न तोकिए बमोजिम स्वीकृति लिनुपर्नेछ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम स्वीकृति दिँदा जलचर समात्र वा मार्न प्रयोग गर्न सकिने विधि वा रसायनिक पदार्थ वा सुरक्षित बिष समेत खुलाउनु पर्नेछ ।

(३) कुनै जलचरलाई समात्रे मार्ने वा पक्राउ गर्ने उद्देश्यले बाँध वा जलाशय वा फिस ल्याडर वा अन्य संरचनाको ढोका थुन्न वा भत्काउन हुदैन ।

(४) कुनै पनि व्यक्तिले कुनै पनि प्रकारको जलस्रोतमा रहेको कुनै जलचरलाई समात्रे वा मार्ने मनसायले जानी जानी त्यस्तो जलस्रोत वा आसपासको क्षेत्रमा विद्युतीय धार (करेण्ट) वा विष्फोटक पदार्थ वा विषालु पदार्थको प्रयोग गर्नु हुदैन ।

(५) नेपाल सरकारले नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशन गरी कुनै खास जलचरलाई समात्र वा मार्न वा चोट पुऱ्याउन नपाउने गरी निषेध गर्न सक्नेछ ।

तर निजी जलस्रोतका धनीले अरु जलचरलाई क्षति नहुने गरी विषालु पदार्थ बाहेक अन्य उपयुक्त तरिकाले आफ्नो निजी जलस्रोतमा रहेका जलचर समात्र वा मार्न स्वीकृति लिनुपर्ने छैन ।

३१. जलचरको संरक्षण : (१) सरकारी निकाय वा अनुमतिपत्र प्राप्त संस्थाले जलविद्युत खानेपानी सिँचाइ वा अन्य कुनै प्रयोजनको लागि बाँध निर्माण वा पानी पक्राउदा गर्दा जलचरको संरक्षण र आवागमनको लागि फिस ल्याडरको निर्माण गर्नुपर्नेछ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम फिस ल्याडर निर्माण गर्न सम्भव नहुने भएमा त्यस्तो ठाउँ वा आसपासको क्षेत्रमा जलचरको कृतिम प्रजनन गराउन जलचर ह्याचरी वा नर्सरीको व्यवस्था गर्नुपर्नेछ ।

(३) जलचर संरक्षणको लागि फिस ल्याडर निर्माण सम्बन्धी अन्य व्यवस्था तोकिए बमोजिम हुनेछ ।

३२. ठेक्का लगाउन सक्ने : तोकिएको निकायले सार्वजनिक जलस्रोतमा रहेका जलचर समाती वा पक्की बिक्री वितरण गर्न प्रचलित कानून बमोजिम ठेक्का लगाउन सक्नेछ ।

३३. जलस्रोतको गुणस्तर तोक्ने : (१) नेपाल सरकारले नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशन गरी जलस्रोतको विभिन्न उपयोग सम्बन्धमा आवश्यक गुणस्तर तोक्न सक्नेछ ।

(२) जलस्रोत उपयोग गर्दा उपदफा (१) बमोजिम तोकिएको गुणस्तर कायम गर्नु सम्बन्धित सबैको कर्तव्य हुनेछ ।

३४. जलस्रोतलाई प्रदूषित गर्न नहुने : (१) नेपाल सरकारले नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशन गरी जलस्रोतको प्रदूषण सहन सीमा तोक्न सक्नेछ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम तोकिएको प्रदूषण सहन सीमा नाच्ने गरी कसैले पनि कुनै पनि किसिमको फोहर मैला, औद्योगिक निकास, विष, रसायनिक वा विषालु पदार्थ हाली वा प्रयोग गरी जलस्रोतलाई प्रदूषित गर्नु वा गराउनु हुदैन ।

(३) कुनै जलस्रोत प्रदूषित भए नभएको वा जलस्रोत उपयोग गर्दा दफा ३० को उपदफा (१) बमोजिम तोकिएको गुणस्तर कायम भए नभएको सम्बन्धमा मन्त्रालयले समय समयमा जाँच वा परीक्षण गर्न वा गराउन सक्नेछ ।

३५. संरक्षित क्षेत्र घोषणा गर्न सक्ने : (१) नेपाल सरकारले जलस्रोतको उचित संरक्षण र व्यवस्थापनका लागि नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशन गरी कुनै जलाधार क्षेत्रलाई संरक्षित क्षेत्र भनी तोक्न गर्न सक्नेछ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिमको सूचनामा सो क्षेत्रमा गर्नुपर्ने र गर्न नहुने कार्य समेत उल्लेख गर्नुपर्नेछ ।

परिच्छेद—८

पूर्व सूचना प्रणाली तथा जलस्रोतको लगत

३६. पूर्व सूचना प्रणाली : (१) जलवायु तथा मौसमसँग सम्बन्धित वास्तविकतामा आधारित पूर्व सूचना र जानकारी उपलब्ध गराउने पूर्व सूचना प्रणालीको विकास तथा सञ्चालन गर्नुपर्नेछ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिमको पूर्व सूचना प्रणालीबाट देहाय बमोजिमको सूचना र जानकारी उपलब्ध हुनेछ :-

- (क) केही समय पछिको मौसम सम्बन्धी पूर्वानुमान (नाउ कास्टिङ्ग) मौसम सम्बन्धी भविष्यवाणी,
- (ख) पानी तथा वर्षातको कारण उत्पन्न हुन सक्ने बाढी, पहिरो, नदी कटान तथा जल उत्पन्न विपद् सम्बन्धी पूर्व सूचना र जानकारी,
- (ग) अधिक तथा न्यून तामक्रम सम्बन्धी पूर्वानुमान र जानकारी,
- (घ) हिमपात र सोसम्बन्धी सूचना वा जानकारी,
- (ङ) हावाहुरी, हुण्डरी, चक्रवात, घुम्रपात, असिना र चट्याङ सम्बन्धी सूचना वा जानकारी ।

३७. जोखिम वर्गीकरण नक्साङ्कन तयार गर्ने : (१) मन्त्रालय वा तोकिएको निकायले जल उत्पन्न विपद् व्यवस्थापन र जोखिम न्यूनिकरणको लागि नदी कटान, डुवान, बाढी, पहिरो र हिमताल विष्फोटबाट उत्पन्न हुनसक्ने संकटको आधारमा सम्भावित प्रभाव क्षेत्र र जोखिम वर्गीकरण नक्साङ्कन तयार गरी लागू गर्नसक्नेछ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम तयार भएको नक्साङ्कनको आधारमा सम्भावित प्रभाव क्षेत्रका बासिन्दाको लागि सचेतना र पूर्व तयारीका कार्यक्रम सञ्चालन गर्नुपर्नेछ ।

(३) यस दफा बमोजिम जोखिम वर्गीकरणको नक्साङ्कन गर्ने तथा सचेतना र पूर्व तयारी सञ्चालन गर्ने सम्बन्धी अन्य व्यवस्था तोकिए बमोजिम हुनेछ ।

३८. जलस्रोत सम्बन्धी सूचना तथा तथ्याङ्क : (१) मन्त्रालय वा अन्तर्गत निकायले जलस्रोतसँग सम्बन्धित सूचना प्रवाह गर्न आधुनिक सूचना तथा सञ्चार प्रविधिमा आधारित एकीकृत सूचना प्रणालीको विकास र सञ्चालन गर्नेछ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम जलस्रोतसँग सम्बन्धित सूचना प्रवाह गर्ने सूचना प्रणालीको विकास र सञ्चालन सम्बन्धी अन्य व्यवस्था तोकिए बमोजिम हुनेछ ।

३९. जलस्रोतको लगत : (१) आयोगले प्रत्येक नदी बेसिनमा उपलब्ध जलस्रोत, सोको उपयोग र बचत सम्बन्धी लगत (वाटर एकाउण्टिङ्ग) राख्नु पर्नेछ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम जलस्रोतको लगत राख्दा देहाय बमोजिमका शीर्षकको आधारमा राख्नुपर्नेछ :-

- (क) विभिन्न प्रयोजनको लागि उपयोग भएको जलस्रोत,
- (ख) खण्ड (क) बमोजिम उपयोग पश्चात बचत भएको जलस्रोत,

- (ग) भू-सतह र भूमिगत जलस्रोत,
- (घ) वरफिलो र वर्षातको जलस्रोत ।

(२) जलस्रोतको लगत (वाटर एकाउण्टिङ्ग) राख्ने सम्बन्धी अन्य व्यवस्था तोकिए बमोजिम हुनेछ ।

परिच्छेद — ९

आयोग स्थापना, काम ,कर्तव्य र अधिकार

४०. आयोगको गठन : (१) जलस्रोत र ऊर्जाको विकास, उपयोग, संरक्षण र दिगो व्यवस्थापनको लागि जल तथा ऊर्जा आयोग स्थापना गरिएको छ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिमको आयोगको गठन देहाय बमोजिम हुनेछ :-

- (क) ऊर्जा, जलस्रोत तथा सिँचाइ मन्त्री वा राज्य मन्त्री -अध्यक्ष
- (ख) सदस्य (जलस्रोत हेर्ने), राष्ट्रिय योजना -सदस्य
- (ग) मन्त्रालयको सचिव -सदस्य
- (घ) आयोगको सचिव -सदस्य
- (ङ) इन्जिनियरिङ्ग, कानून, विज्ञान, वातावरण वा प्राकृतिक स्रोत संरक्षण विषयमा स्नातक सहित कुनै एक विषयमा स्नातकोत्तर उपाधि र नेपाल सरकारको राजपत्राङ्कित प्रथम श्रेणी वा सो सरहको पदमा सम्बन्धित क्षेत्रमा कम्तीमा पन्ध्र वर्षको अनुभव हासिल गरेका व्यक्तिहरूमध्ये एकजना महिला सहित दफा ४२ बमोजिमको समितिको सिफारिसको आधारमा नेपाल सरकारले नियुक्त गरेको चार जना व्यक्ति -सदस्य
- (च) आयोगको सहसचिव सदस्य - सचिव

४१. अयोग्यता : देहायको व्यक्ति दफा ४० को उपदफा २ को खण्ड (ङ) बमोजिमको सदस्यको पदमा नियुक्त हुन वा पदमा बहाल रहन योग्य हुने छैन :-

- (क) गैरनेपाली नागरिक,
- (ख) विदेशी मुलुकको आवासीय अनुमति लिएको,
- (ग) भ्रष्टाचार, जबरजस्ती करणी, मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार, लागू औषध कारोबार, सम्पति शुद्धीकरण, राहदानी दुरुपयोग, अपहरण सम्बन्धी कसूर वा नैतिक पतन देखिने फौजदारी कसूरमा सजाय पाएको,

- (घ) प्रचलित कानून बमोजिम कालोसूचीमा परेको वा त्यस्तो सूचीबाट फुकुवा भएको मितिले तीन वर्ष पूरा नभएको,
- (ङ) साहूको ऋण तिर्न नसकी दामासाहीमा परेको,
- (च) कुनै राजनीतिक दलको सदस्य वा पदाधिकारी भएको ।

४२. सिफारिस सम्बन्धी व्यवस्था : (१) आयोगको दफा ४० को उपदफा २ को खण्ड (ड) बमोजिमको सदस्यहरूको नियुक्तिको लागि नेपाल सरकार समक्ष सिफारिस गर्न देहाय बमोजिमको एक सिफारिस समिति रहनेछः-

- (क) मन्त्रालयको सचिव -अध्यक्ष
- (ख) मन्त्रालयले नियुक्त गरेको सम्बन्धित विषयको विज्ञ -सदस्य
- (ग) मन्त्रालयको सहसचिव -सदस्य-सचिव

(२) उपदफा (१) बमोजिम सदस्यको नियुक्तिको लागि उपयुक्त व्यक्ति सिफारिस गर्ने प्रयोजनको लागि ईच्छुक उम्मेदवारलाई आवेदन पेश गर्न कम्तीमा एक्काईस दिनको सार्वजनिक सूचना प्रकाशन गर्नु पर्नेछ ।

(३) उपदफा (१) बमोजिमको समितिले उपदफा (२) बमोजिम आवेदन गर्ने व्यक्तिहरू मध्येबाट उपयुक्त व्यक्तिको नाम नियुक्तिको लागि नेपाल सरकार समक्ष सिफारिस गर्नेछ ।

(४) उपदफा (१) बमोजिमको समितिको बैठकको अध्यक्षता त्यस्तो समितिको संयोजकले गर्नेछ र संयोजक तथा अन्य एकजना सदस्य उपस्थित भएमा समितिको बैठकको लागि गणपूरक सङ्ख्या पुगेको मानिनेछ ।

(५) उपदफा (१) बमोजिमको समितिको बैठकमा बहुमतको राय मान्य हुनेछ र मत बराबर भएमा अध्यक्षता गर्ने व्यक्तिले निर्णायक मत दिनेछ ।

(६) आयोगको सदस्य नियुक्तिको लागि उम्मेदवार सिफारिस गर्ने सम्बन्धी थप कार्यविधि सो समिति आफैले निर्धारण गरे बमोजिम हुनेछ ।

(७) यस दफा बमोजिम नियुक्त सदस्यको कार्यकाल पाँच वर्षको हुनेछ र निजको पुनर्नियुक्ति हुनसक्नेछ ।

४३. पदबाट हटाउन सक्ने : (१) आयोगको सदस्यमा कार्यक्षमताको अभाव वा खराब आचरण भएको वा दफा ४१ बमोजिम निज अयोग्य भएको वा यस ऐन बमोजिम निजले पदीय दायित्व पूरा नगरेको देखिएमा नेपाल सरकारले त्यस्तो विषयमा छानबिन गर्न एक छानबिन समिति गठन गर्न सक्नेछ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिमको छानबिन समितिले आरोप लागेको अध्यक्ष वा सदस्यका सम्बन्धमा छानबिन गरी आफ्नो रायसहितको प्रतिवेदन नेपाल सरकार समक्ष पेश गर्नेछ ।

(३) उपदफा (१) बमोजिमको छानबिन समितिले उपदफा (२) बमोजिम छानबिन गर्दा आरोप लागेको व्यक्तिलाई आफ्नो सफाइ पेश गर्न मनासिब मौका दिनेछ ।

(४) उपदफा (१) बमोजिमको छानबिन समितिले सदस्यलाई पदबाट हटाउन सिफारिस गरेमा नेपाल सरकारले निजलाई पदबाट हटाउनेछ ।

(५) उपदफा (१) बमोजिमको छानबिन समितिको अन्य कार्यविधि तथा पारिश्रमिक तोकिए बमोजिम हुनेछ ।

४४. पद रिक्त भएको मानिने : देहायको अवस्थामा दफा ४० को उपदफा (२) को खण्ड (ड) बमोजिम नियुक्त सदस्यको पद रिक्त भएको मानिनेछ:-

(क) निजले नेपाल सरकार समक्ष आफ्नो पदबाट दिएको राजीनामा स्विकृत भएमा,

(ख) निजमा दफा ४१ बमोजिमको योग्यता नभएमा वा नरहेमा,

(ग) दफा ४२ (७) बमोजिमको पदावधि समाप्त भएमा,

(घ) दफा ४० को उपदफा (४) बमोजिम निजलाई नेपाल सरकारले पदबाट हटाएमा,

(ड) निजको मृत्यु भएमा ।

४५. आयोगको काम, कर्तव्य र अधिकार : (१) यो ऐनमा अन्यत्र उल्लेख भएका अन्य काम, कर्तव्य र अधिकारका अतिरिक्त आयोगको प्रमुख काम, कर्तव्य र अधिकार देहाय बमोजिम हुनेछ :-

(क) नदी बेसिन योजना तयार गरी स्वीकृतिको लागि नेपाल सरकार समक्ष पेश गर्ने र त्यस्तो योजनालाई आवधिक रूपमा अद्यावधिक गर्ने,

(ख) जलस्रोतको क्षेत्रगत उपयोगको लागि जलस्रोतको बाँडफाँट गर्ने सिद्धान्त, आधार र मापदण्डको विकास गर्ने,

(ग) आयोजनाको डिजाइन र निर्माण सम्बन्धी डिजाइन कोड, मापदण्ड वा निर्देशिका तयार गरी स्वीकृतिको लागि नेपाल सरकार समक्ष पेश गर्ने,

(घ) बाँध, जलाशय, तटबन्ध तथा जलस्रोत उपयोगसँग सम्बन्धित भौतिक संरचनाको सुरक्षाको लागि डिजाइन, सञ्चालन र मर्मतसम्भार सम्बन्धी म्यानुअल, निर्देशिका वा मापदण्ड तयार गरी स्वीकृतिको लागि नेपाल सरकार समक्ष पेश गर्ने,

- (ड) आयोजनाको डिजाइन तथा लाभ -लागत विश्लेषणको पुनरावलोकन गरी आवश्यक राय परामर्श दिने,
- (च) जलस्रोतको औसत मासिक बहाव र परिमाण तालिकाको आधारमा जलस्रोतको उपलब्धता र उपयोग सम्बन्धी अभिलेख राखी समय समयमा सोको अनुगमन र निरीक्षण गर्ने,
- (छ) विभिन्न प्रकारका ऊर्जा स्रोतहरूको तथ्याङ्क सङ्कलन गर्ने र त्यसको विश्लेषण गर्ने,
- (ज) जलस्रोत सम्बन्धी तथ्याङ्कको सङ्कलन, विश्लेषण र व्यवस्थापन सम्बन्धमा सम्बद्ध निकाय बीच समन्वय गर्ने,
- (झ) नदी बेसिन योजना, क्षेत्रगतगत गुरुयोजना अनुमतिपत्र र बमोजिम जलस्रोतको उपयोग भए वा नभएको अनुगमन तथा सुपरीवेक्षण गर्ने,
- (ञ) जलस्रोतको सुरक्षा तथा गुणस्तर सम्बन्धी मापदण्ड तयार गरी लागू गर्न नेपाल सरकार समक्ष सिफारिस गर्ने,
- (ट) जलस्रोत तथा ऊर्जा सम्बन्धी सन्धि, सम्झौता वा समझदारीपत्रको मस्यौदा तयार गर्ने, सो सम्बन्धमा राय परामर्श दिने,
- (ठ) तोकिए बमोजिम अन्य काम गर्ने।

४६. आयोगको बैठक र निर्णय : (१) आयोगको बैठक वर्षको कम्तीमा छ पटक बस्नेछ र दुई बैठक बीचको फरक तीन महिनाभन्दा बढी हुने छैन ।

(२) आयोगको बैठक अध्यक्षले तोकेको मिति, समय र स्थानमा बस्नेछ ।

(३) उपपदफा (२) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि आयोगका कम्तीमा पच्चीस प्रतिशत सदस्यले आयोगको बैठक बोलाउन लिखित अनुरोध गरेमा अध्यक्षले त्यस्तो लिखित अनुरोध प्राप्त भएको मितिले सात दिनभित्र आयोगको बैठक बोलाउनु पर्नेछ ।

(४) आयोगका कुल सदस्य सङ्ख्याको पचास प्रतिशतभन्दा बढी सदस्य उपस्थित भएमा आयोगको बैठकको लागि गणपूरक सङ्ख्या पुगेको मानिनेछ ।

(५) आयोगको बैठकको अध्यक्षता अध्यक्षले गर्नेछ र निजको अनुपस्थितिमा उपस्थित सदस्यहरूले आफू मध्येबाट छानेको सदस्यले बैठकको अध्यक्षता गर्नेछ ।

(६) आयोगको बैठकमा बहुमतको राय मान्य हुनेछ र मत बराबर भएमा बैठकको अध्यक्षता गर्ने व्यक्तिले निर्णायक मत दिनेछ ।

(७) आयोगको निर्णय सदस्य सचिवले प्रमाणित गर्नेछ ।

(८) आयोगको बैठकसम्बन्धी अन्य कार्यविधि आयोग आफैले निर्धारण गरे बमोजिम हुनेछ ।

(९) बैठक सम्बन्धी अन्य व्यवस्था तथा सदस्यको सुविधा तोकिए बमोजिम हुनेछ ।

४७. नेपाल सरकारसँगको सम्पर्क : आयोगले नेपाल सरकार समक्ष सम्पर्क गर्दा ऊर्जा, जलस्रोत तथा सिँचाइ मन्त्रालय मार्फत सम्पर्क राख्नुपर्नेछ ।

परिच्छेद - १०

कसूर र सजाय

४८. कसूर : देहायको कुनै काम कारबाही गरेमा यस ऐन अन्तर्गत कसूर गरेको मानिनेछ:-

- (क) यो ऐन बमोजिम सहमति तथा अनुमतिपत्र प्राप्त नगरी जलस्रोतको उपयोग वा विकास गरेमा,
- (ख) प्रदूषित वा विषालु पानी नदी, तालतलैया, पोखरी वा मानव निर्मित जलाशयमा पठाएमा वा मिसाएमा,
- (ग) प्रदूषण सहन सीमा नाघने गरी कुनै पनि किसिमको फोहर मैला, औद्योगिक निकास, विष, रसायनिक वा विषालु पदार्थ हाली वा प्रयोग गरी जलस्रोतलाई प्रदूषित गरेमा,
- (घ) बदनियतपूर्वक जलस्रोतको मुहान, बाँध, सुरङ्ग, नहर, तटबन्ध वा जलस्रोत उपयोग, व्यवस्थापन र संरक्षणसँग सम्बन्धित संरचना बिगारेमा, भत्काएमा वा अन्य कुनै पनि प्रकारले हानि, नोक्सानी वा क्षति गरेमा,
- (ङ) दफा ६८ बमोजिम दिईएको निर्देशनको पालना नगरेमा,
- (च) यो ऐन वा यो ऐन अन्तर्गत बनेका नियम तथा अनुमतिपत्रको शर्त विपरीत कुनै कार्य गरेमा ।

४९. सजाय : (१) दफा ४८ को खण्ड (क) बमोजिमको कसूर गर्ने व्यक्ति वा संस्थालाई दशलाख रुपैयाँसम्म जरिवाना गरी निर्माण गरेको संरचना वा प्रणाली जफत वा बन्द गरिनेछ ।

(२) दफा ४८ को खण्ड (ख) वा (ग) बमोजिमको कसूर गर्ने व्यक्ति वा संस्थालाईलाई कसूरको मात्रा हेरी एकलाख रुपैयाँ देखि पाँचलाख रुपैयाँसम्म जरिवाना र जलस्रोत उपयोगबाट आर्जित रकम समेत असुल गरिनेछ ।

(३) दफा ४८ को खण्ड (घ) बमोजिमको कसूर गरेमा सो कार्य रोकी त्यस्तो कार्य गर्ने व्यक्ति वा संस्थालाई बीसलाख रुपैयाँसम्म जरिवाना वा तीन वर्षसम्म कैद वा दुवै सजाय हुनेछ ।

(४) दफा ४८ को खण्ड (ड) र (च) बमोजिमको कसूर गर्ने व्यक्तिलाई कसूरको मात्रा हेरी एकलाख रुपैयाँदेखि पाँचलाख रुपैयाँसम्म जरिवाना हुनेछ ।

(५) उपदफा (१), (२) र (४) बमोजिमको सजाय गर्ने अधिकार मन्त्रालयको सचिवलाई हुनेछ र त्यस्तो सजाय गर्नु अघि आरोपित व्यक्ति वा संस्थालाई सफाई पेश गर्न मनासिव मौका दिनु पर्नेछ ।

५०. क्षतिपूर्ति : (१) दफा ४८ को खण्ड (घ) प्रतिकूल कसैले कुनै काम गरी कसैलाई हानि, नोक्सानी पुऱ्याएको रहेछ भने त्यसरी भएको हानि नोक्सानी बापत अदालतले उचित र मनासिव क्षतिपूर्ति समेत भराई दिनेछ ।

(२) कुनै पनि जलस्रोतमा जानी जानी वा नियतवस प्रदूषण गरेमा वा विषालु पदार्थ हालेमा त्यस्तो प्रदूषण गर्ने वा विषालु पदार्थ हाल्नेलाई तोकिए बमोजिमको क्षतिपूर्ति तिर्नु पर्नेछ ।

(३) क्षतिपूर्ति रकम निर्धारण र सोसम्बन्धी व्यवस्था तोकिए बमोजिम हुनेछ ।

५१. नेपाल सरकार वादी हुने : दफा ४८ को खण्ड (घ) बमोजिमको मुद्दामा नेपाल सरकार वादी हुनेछ र सो मुद्दा मुलुकी फौजदारी कार्यविधि (संहिता) ऐन, २०७४ को अनुसूची—१ मा समावेश भएको मानिनेछ ।

५२. मुद्दाको शुरु कारबाही र किनारा गर्ने अधिकार : (१) दफा ४८ को खण्ड (घ) बमोजिमको मुद्दाको शुरु कारबाही र किनारा गर्ने अधिकार जिल्ला अदालतलाई हुनेछ ।

(२) यस ऐन बमोजिम दायर भएको मुद्दाको कारबाही र किनारा गर्दा संक्षिप्त कार्यविधि ऐन, २०२८ बमोजिमको कार्यविधि अवलम्बन गर्नु पर्नेछ ।

५३. पुनरावेदन : दफा ४९ उपदफा (५) बमोजिमको आदेश वा दफा ५२ बमोजिम जिल्ला अदालतले गरेको आदेश वा सजायमा चित्त नबुझ्ने पक्षले त्यस्तो आदेश वा सजाय पाएको मितिले पैतीस दिनभित्र सम्बन्धित उच्च अदालतमा पुनरावेदन गर्न सक्नेछ ।

५४. प्रचलित कानून बमोजिम मुद्दा चलाउन बाधा नपर्ने : यस ऐन बमोजिम कसूर हुने कुनै कार्य अन्य प्रचलित कानून बमोजिम पनि कसूर हुने रहेछ भने सो कानून बमोजिम मुद्दा चलाई सजाय गर्न यस ऐनमा लेखिएको कुनै कुराले बाधा पुऱ्याएको मानिने छैन ।

परिच्छेद -१०

विवाद समाधान

५५. जलस्रोत उपयोग सम्बन्धी विवाद : (१) जलस्रोतको उपयोग वा बाँडफाँट सम्बन्धी देहायका विषयमा संघ र प्रदेश वा प्रदेश र प्रदेशबीच कुनै विवाद उत्पन्न भएमा वा त्यस्तो उपयोग वा

बाँडफाँट कुनै प्रदेशमा बसोबास गर्ने जनताको हित प्रतिकूल हुने भएमा सो व्यहोरा खोली सरोकार राख्ने पक्षले आयोग समक्ष उजूरी गर्न सक्नेछः-

- (क) कुनै प्रदेशको हित विपरीत हुने गरी संघ वा अर्को प्रदेशले जलस्रोतको उपयोग वा बाँडफाँट सम्बन्धी कानून बनाएमा वा कुनै निर्णय गरेमा वा त्यस्तो कार्य गर्न लागेमा,
- (ख) संघ वा कुनै प्रदेश वा तिनको कुनै निकाय वा अधिकारीले जलस्रोतको प्रयोग, बाँडफाँट तथा संरक्षणसँग सम्बन्धित अधिकारको प्रयोग गर्न असमर्थ वा असक्षम भएमा,
- (ग) संघ वा कुनै प्रदेश वा तिनको कुनै निकाय वा अधिकारीले जलस्रोतको प्रयोग, बाँडफाँट तथा संरक्षणसँग सम्बन्धित सम्झौताको कार्यान्वयन गर्न असमर्थ भएमा,
- (घ) दफा १५ बमोजिम जलस्रोत उपयोगको अग्रधिकारक्रम उल्लङ्घन भएमा,
- (ङ) यो ऐन, यस ऐन अन्तर्गत बनेको नियम, नदी बेसिन योजना तथा क्षेत्रगत गुरुयोजना विपरीत जलस्रोतको उपयोग वा बाँडफाँट गरेमा ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम उजूरी प्राप्त भएमा आयोगले आपसी वार्ता वा मध्यस्थताबाट विवादको समाधान गर्नेछ ।

(३) उपदफा (२) बमोजिम विवाद समाधान गर्न असमर्थ भएमा आयोगले सोको लिखित जानकारी नेपाल सरकार समक्ष पठाउनु पर्नेछ ।

(४) आपसी वार्ता तथा मध्यस्थताको माध्यमबाट विवाद समाधान सम्बन्धी अन्य व्यवस्था तोकिए बमोजिम हुनेछ ।

५६. जलस्रोत न्यायाधीकरणको गठन : (१) दफा ५५ को उपदफा (३) बमोजिमको जानकारी प्राप्त भएमा नेपाल सरकारले न्यायपरिषदको परामर्शमा उच्च अदालतको मुख्य न्यायाधीशलाई अध्यक्ष र उच्च अदालतमा कार्यरत न्यायाधीशहरू मध्येबाट दुई जनालाई न्यायाधीकरणको सदस्यमा नियुक्त गर्नेछ ।

(२) नेपाल सरकारले उपदफा (१) बमोजिम गठित न्यायाधीकरणको सिफारिसमा उक्त न्यायाधीकरणलाई सहयोग र प्राविधिक विषयमा सुझाव दिन दुई जना विज्ञ सल्लाहकार नियुक्त गर्न सक्नेछ ।

(३) उपदफा (१) तथा (२) बमोजिम भएको नियुक्ति लगायत न्यायाधीकरण सम्बन्धी अन्य आवश्यक विषयहरू नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशन गरी तोके बमोजिम हुनेछ ।

५७. विवादको निरूपण : (१) दफा ५६ बमोजिम गठित न्यायाधीकरणले उजूरी प्राप्त भएको मितिले एक वर्षभित्र त्यस्तो उजूरीमा उल्लिखित जलस्रोत सम्बन्धी विवादको निरोपण गर्नु पर्नेछ ।
- (२) न्यायाधीकरणले उपदफा (१) बमोजिम गरेको निर्णय नेपाल सरकार समक्ष पेश गर्नेछ ।
५८. निर्णय कार्यान्वयन : (१) जलस्रोत न्यायाधीकरणको निर्णय कार्यान्वयनको लागि नेपाल सरकारले त्यस्तो निर्णय नेपाल राजपत्रमा प्रकाशन गर्नेछ ।
- (२) उपदफा (१) बमोजिम जलस्रोत न्यायाधीकरणको निर्णय नेपाल राजपत्रमा प्रकाशन भएपछि सोको कार्यान्वयनको गर्ने दायित्व नेपाल सरकार तथा प्रदेश सरकारको हुनेछ ।
- (३) नेपाल सरकारले जलस्रोत न्यायाधीकरणको निर्णय कार्यान्वयनको लागि आवश्यकता अनुसार उपयुक्त कानुनी व्यवस्था वा आवश्यक कार्ययोजना तयार गरी लागू गर्नसक्नेछ ।
५९. पुनरावेदन : जलस्रोत न्यायाधीकरणको निर्णयमा चित्त नबुझ्ने पक्षले त्यस्तो निर्णय पाएको मितिले पैंतीस दिनभित्र सर्वोच्च अदालतमा पुनरावेदन गर्न सक्नेछ ।

परिच्छेद - ११

घर जग्गामा प्रवेश तथा घर जग्गा उपयोग र प्राप्ति

६०. अरूको घर जग्गामा प्रवेश गर्न सक्ने : नेपाल सरकारले वा अनुमतिपत्र प्राप्त संस्थाले जलस्रोतको उपयोगसँग सम्बन्धित योजना वा कामको सिलसिलामा कसैको घर जग्गामा प्रवेश गर्नु परेमा नेपाल सरकार वा अनुमतिपत्र प्राप्त संस्थाले खटाएको कर्मचारीले सम्बन्धित व्यक्तिलाई पूर्व सूचना दिएर त्यस्तो घर जग्गामा प्रवेश गर्न सक्नेछ । त्यसरी प्रवेश गर्दा कुनै हानि नोक्सानी हुन गएमा नेपाल सरकारले वा अनुमतिपत्र प्राप्त संस्थाले तोकिएबमोजिम क्षतिपूर्ति दिनेछ ।
- तर कुनै घर जग्गामा जलस्रोतको अनधिकृत उपयोग वा दुरुपयोग गरी रहेको शङ्का हुने मनासिब माफिकको कारण भएमा सो कुराको जाँचबुझ गर्न वा कुनै दुर्घटनाबाट बचाउन पूर्व सूचना बिना पनि त्यस्तो कर्मचारीले सम्बन्धित व्यक्तिको घर जग्गामा प्रवेश गर्न सक्नेछ ।
६१. अरूको घरजग्गाको उपयोग तथा प्राप्ति : (१) जलस्रोतको उपयोगको लागि देहायको कुनै काम गर्न अरू कसैको घर जग्गा उपयोग गर्न वा प्राप्त गर्न आवश्यक परेमा प्रचलित कानून बमोजिम अनुमतिपत्र प्राप्त संस्थाले नेपाल सरकार समक्ष लिखित अनुरोध गर्न सक्नेछ :-

- (क) बाँध, जलाशय वा तटबन्ध निर्माण गर्न,
- (ख) नहर, कुलो वा सुरुङ्ग निर्माण गर्न,
- (ग) जमिन माथि वा मुनि पानीको ट्याङ्की बनाउन वा पाइप लाइन बिछ्याउन,
- (घ) पोखरी बनाउन वा पानी सङ्कलन तथा वितरण प्रणाली निर्माण गर्न,

(ड) जलस्रोतको विकाससँग सम्बन्धित अन्य आवश्यक निर्माण कार्य गर्न ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम अनुरोध प्राप्त भएमा नेपाल सरकारले तत्सम्बन्धमा आवश्यक जाँचबुझ गरी प्रचलित कानून बमोजिम सङ्गठित संस्थालाई जग्गा प्राप्त गराइ दिए सरह अनुमतिपत्र प्राप्त व्यक्तिलाई त्यस्तो घर जग्गा प्राप्त गराइदिन सक्नेछ ।

(३) नेपाल सरकारले वा अनुमतिपत्र प्राप्त संस्थाले जलस्रोतको विकास वा उपयोग सम्बन्धी कुनै निर्माण कार्य गरेकोमा त्यस्तो निर्माण कार्य भएको ठाउँ वा सो ठाउँको वरिपरि तोकिएको दूरीमा पर्ने घर जग्गा अरू कसैले कुनै खास कामको निमित्त प्रयोग गर्न नपाउने गरी नेपाल सरकारले निषेध गर्न सक्नेछ ।

(४) उपदफा (३) बमोजिम निधेष गरिएको कारणबाट सम्बन्धित व्यक्तिलाई पर्ने हानि नोक्सानी बापत नेपाल सरकार वा अनुमतिपत्र प्राप्त संस्थाले तोकिए बमोजिम क्षतिपूर्ति दिनु पर्नेछ ।

६२. पुनर्स्थापना तथा पुनर्वास सम्बन्धमा : (१) नेपाल सरकारले प्रचलित कानूनको अधीनमा रही कुनै व्यक्तिको घर जग्गा प्राप्त गराई दिएको कारणबाट पूर्ण रूपमा विस्थापित हुने प्रचलित कानून बमोजिम प्राप्त मुआब्जा वा क्षतिपूर्तिबाट समेत त्यस्तो व्यक्तिको आधारभूत बसोवासको लागि नपुग हुने भएमा आयोजना विकासको लागि उपलब्ध गराइएको जग्गाको उपादेयता र क्षेत्रफल तथा घरको अवस्था समेतको मूल्याङ्कन गरी उपलब्ध गराइएको मुआब्जा वा क्षतिपूर्तिबाट बसोवासको व्यवस्था गर्न नपुग भएको हदसम्म त्यस्तो व्यक्ति तथा निजको परिवारको लागि अनुमतिपत्र प्राप्त संस्थाले पुनर्स्थापना र पुनर्वासको व्यवस्था गर्नु पर्नेछ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिमको पुनर्स्थापना र पुनर्वास सम्बन्धी कार्यक्रम एकीकृत र समन्वयात्मक रूपमा सञ्चालन गर्नु पर्नेछ ।

(३) उपदफा (२) बमोजिमको एकीकृत पुनर्स्थापना र पुनर्वास कार्यक्रम सञ्चालनको लागि आवश्यक प्रशासनिक तथा अन्य सहयोग नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार तथा स्थानीय तहले उपलब्ध गराउनु पर्नेछ ।

(४) उपदफा (३) बमोजिमको कार्यको लागि आवश्यक पर्ने रकम अनुमतिपत्र प्राप्त संस्थाले व्यहोर्नु पर्नेछ ।

परिच्छेद - १२

विविध

६३. सिँचाइ प्रणालीको विकास तथा सञ्चालन : (१) तराई-मधेश, पहाडी तथा हिमाली क्षेत्रमा सिँचाइ प्रणाली वा आयोजनाको विकास तथा सञ्चालन गर्ने दायित्व र जिम्मेवारी नेपाल सरकार प्रदेश सरकार तथा स्थानीय तहको हुनेछ ।

(२) सिँचाइ प्रणालीको विकास तथा सञ्चालन गर्ने सम्बन्धी क्षेत्राधिकार अनुसूचीमा तोकिए बमोजिम हुनेछ र सो अनुसूचीलाई नेपाल सरकारले आवश्यकताअनुसार समय समयमा हेरफेर तथा संशोधन गर्न सक्नेछ ।

(३) सिँचाइ प्रणालीको विकास तथा सञ्चालन सम्बन्धी अन्य व्यवस्था तोकिए बमोजिम हुनेछ ।

६४. सेवा शुल्क लिन सक्ने : (१) यस ऐन बमोजिम अनुमतिपत्र प्राप्त गरी जलस्रोत उपयोग गरी कुनै सेवा प्रदान गरेको भए त्यस्तो सेवा उपयोग गर्ने उपभोक्ताबाट तोकिए बमोजिम सेवा शुल्क लिन सकिनेछ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम कुनै सेवा उपयोग गरे बापत तिर्नु बुझाउनु पर्ने शुल्क नबुझाएमा वा त्यस्तो सेवा अनाधिकृत रूपमा उपभोग गरेमा वा सेवा दुरुपयोग गरेमा वा शर्त विपरीत त्यस्तो सेवा उपभोग गरेमा सेवा बन्द गर्न सकिनेछ ।

६५. उपभोक्ता संस्थाको गठन : (१) सामुहिक प्रयोजन र हितको लागि संस्थागत रूपमा जलस्रोतको उपयोग गर्न चाहने व्यक्तिले उपभोक्ता संस्था गठन गर्न सक्नेछन् ।

(२) उपभोक्ता संस्थाको गठन, काम, कर्तव्य र अधिकार तथा सञ्चालन सम्बन्धी व्यवस्था तोकिए बमोजिम हुनेछ ।

६६. स्थानीय बासिन्दालाई प्राथमिकता दिनुपर्ने : अनुमतिपत्र प्राप्त संस्थाले जलस्रोत उपयोग सम्बन्धी आयोजनाको विकास तथा सञ्चालन गर्दा आयोजनाबाट प्रत्यक्ष प्रभावित स्थानीय बासिन्दालाई निजको सीप र योग्यताका आधारमा रोजगारी लगायतका विषयमा सम्भव भएसम्म प्राथमिकता दिनु पर्नेछ ।

६७. वातावरणमा उल्लेखनीय प्रतिकूल असर पार्न नहुने : (१) जलस्रोत उपयोग गर्दा वातावरणलाई उल्लेखनीय प्रतिकूल असर पार्नु हुदैन ।

(२) यस ऐन बमोजिम जलस्रोत उपयोग गर्दा वातावरण संरक्षण सम्बन्धी प्रचलित कानूनको पालना गर्नुपर्नेछ ।

६८. निर्देशन दिन सक्ने : नेपाल सरकार वा तोकिएको निकायले अनुमतिपत्र प्राप्त संस्थालाई जलस्रोत उपयोग गर्ने आयोजनाको विकास तथा सञ्चालन सम्बन्धमा आवश्यक निर्देशन दिन सक्नेछ र सो निर्देशनको पालना गर्नु त्यस्तो संस्थाको कर्तव्य हुनेछ ।

६९. अधिकार प्रत्यायोजन : आयोगले यस ऐन बमोजिम आफुलाई प्राप्त केही अधिकार आयोगको कुनै सदस्य, सचिव वा अधिकृतस्तरको कुनै कर्मचारीलाई आवश्यक शर्त तोकिए प्रत्यायोजन गर्न सक्नेछ ।

७०. बाधा अड्काउ फुकाउन सक्ने : यस ऐनको कार्यान्वयन गर्दा कुनै बाधा अड्काउ परेमा नेपाल सरकारले नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशन गरी त्यस्तो बाधा अड्काउ फुकाउन सक्नेछ ।
७१. नियम बनाउने अधिकार : नेपाल सरकारले यो ऐनको उद्देश्य पूरा गर्न आवश्यक नियमहरू बनाउन सक्नेछ ।
७२. निर्देशिका तथा मापदण्ड लागू गर्न सक्ने : (१) मन्त्रालयले जलस्रोतको बहुपक्षीय र बहुआयामिक उपयोगको लागि आवश्यक निर्देशिका बनाई लागू गर्न सक्नेछ ।
- (२) मन्त्रालयले बाँध तथा जलाशयको निर्माण तथा सुरक्षा सम्बन्धमा आवश्यक मापदण्ड बनाई लागू गर्न सक्नेछ ।
- (३) उपदफा (१) र (२) बमोजिमको निर्देशिका तथा मापदण्ड लागू गर्नु अघि सर्वसाधारणको जानकारीको लागि सार्वजनिक गर्नु पर्नेछ ।
७३. खारेजी र बचाउ : (१) जलस्रोत ऐन, २०४९ र जलचर संरक्षण ऐन, २०१७ खारेज गरिएको छ ।
- (२) उक्त ऐन बमोजिम भए गरेका काम कारबाहीहरू यसै ऐन बमोजिम भए गरेको मानिनेछ ।

अनुसूची

(दफा ६३ को उपदफा (२) सँग सम्बन्धित)

सिँचाइ प्रणाली वा आयोजना विकास तथा सञ्चालन सम्बन्धी क्षेत्राधिकार

१. तराइ-मधेशमा पाँच हजार हेक्टर र पहाडमा एकसय हेक्टर भन्दा बढी सिंचित तथा कमाण्ड क्षेत्र हुने सिँचाइ प्रणाली वा आयोजनाको विकास, सञ्चालन र व्यवस्थापन गर्ने दायित्व तथा जिम्मेवारी नेपाल सरकारको हुनेछ ।
२. तराइ-मधेशमा दुई हजार देखि पाँच हजार हेक्टर, पहाडमा पचास हेक्टर देखि एकसय हेक्टर र हिमाली क्षेत्रमा पच्चिस देखि पचास हेक्टरसम्म सिंचित तथा कमाण्ड क्षेत्र हुने सिँचाइ प्रणाली वा आयोजनाको विकास, सञ्चालन र व्यवस्थापन गर्ने दायित्व तथा जिम्मेवारी प्रदेश सरकारको हुनेछ ।
३. खण्ड (१) र (२) मा उल्लेख भएको भन्दा सानो सिँचाइ प्रणाली वा आयोजनाको विकास, सञ्चालन र व्यवस्थापन गर्ने दायित्व तथा जिम्मेवारी स्थानीय तहको हुनेछ ।